

www.ketab.ir

فصل آخر امتحان‌های

مروزی بر فلسفه، اهداف و مهم‌ترین امتحان‌های آخر الزمان
سید علی هاشمی عادل | هدی سلطان احمدی

امتحان‌های فصل آخر

(مروری بر فلسفه، اهداف و مهم‌ترین امتحان‌های آخرالزمان)
نویسندگان: سید علی هاشمی عادل / مهدی سلطان احمدی
ویرستار: محمود سوری
ناشر: کتاب جمکران
طراح جلد: نرجس شجاعی
نوبت چاپ: اول / پاییز ۱۴۰۳
تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه
بازرگانی کتاب جمکران: ۰۹۱۹۳۵۵۳۰۳۰

سرشناسه: هاشمی، سید علی، ۱۳۵۲ -
عنوان و نام پدیدآور: امتحان‌های فصل آخر: (مروری بر فلسفه، اهداف و مهم‌ترین امتحان‌های
آخرالزمان) / سید علی هاشمی عادل، مهدی سلطان احمدی.
مشخصات نشر: قم: مسجد مقدس جمکران، کتاب جمکران، ۱۴۰۳.
مشخصات ظاهری: ۱۷۰ ص. - ۲۷/۵×۱۴/۵ م. - ۳۰۰
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۹۷۳-۹۴۴-۱
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
یادداشت: کتابنامه: ص. [۱۶۵] - ۱۷۰؛ همچنین به صورت زیر درج شده است.
عنوان دیگر: مروری بر فلسفه، اهداف و مهم‌ترین امتحان‌های آخرالزمان.
موضوع: امتحان الهی
Ordeal
امتحان الهی -- احادیث
Ordeal -- Hadiths
امتحان الهی -- جنبه‌های قرآنی
Ordeal -- Qur'anic teaching
آخرالزمان (اسلام) -- احادیث
End of the world (Islam) -- Hadiths
آخرالزمان (اسلام) -- جنبه‌های قرآنی
End of the world (Islam) -- Qur'anic teaching
شناسه افزوده: سلطان احمدی، مهدی، ۱۳۵۶ -
رده بندی کنگره: BP۲۲۵
رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۶۴
شماره کتابشناسی ملی: ۹۷۱۴۶۴۹
اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیبا

ketabejamkaran.ir

دفتر مرکزی پژوهش و نشر: قم، خیابان
شهید فاطمی، کوچه ۲۸، پلاک ۶،
انتشارات کتاب جمکران، تلفن تماس:
۳۷۱۵۶۶۶۲۲۳، کدپستی: ۳۵۳۷۷۳۲۲۱۲

ketabejamkaran

t.me/ketabejamkaran

فهرست

پیشگفتار ۹

مقدمه ۱۳

گفتار اول: سرچشمه سختی ها/۲۱

خلقت و تدبیر رحمانی ۲۳

خلقت و تدبیر حکیمانه ۲۹

گفتار دوم: ابتلا، فتنه، امتحان و انتخاب/۳۳

گفتار سوم: رشد در پرتو امتحان/۴۵

گفتار چهارم: درجات رشد/۵۷

آشکار شدن نقاط قوت و ضعف ۵۷

بازگشت و جبران (توبه و تطهیر) ۶۰

تشبیت و تقویت (عزم و صبر) ۶۴

غربال و تمییز ۶۶

ارتقای کیفیت (تمحیص و اخلاص) ۶۸

۷۳.....	سبق و امامت
۷۸.....	سعادت و کامیابی

گفتار پنجم: ویژگی های امتحان ها/۸۱

۸۱.....	دشواری همراه با پاداش
۸۵.....	عمومیت و گریزناپذیری
۸۷.....	انتخاب محوری
۸۸.....	درجه مندی و تناسب

گفتار ششم: موضوع امتحان ها/۹۳

۹۵.....	امتحان بادل پستی ها (فتنه سراء)
۹۶.....	ثروت و مقام
۹۷.....	شهوت جنسی
۹۹.....	راحت طلبی
۱۰۰.....	استعدادها و توانایی ها
۱۰۱.....	موفقیت ها
۱۰۲.....	اولاد و بستگان
۱۰۴.....	امتیازهای معنوی
۱۰۴.....	امتحان با دشواری ها (فتنه صراء)
۱۰۵.....	فقر، قحطی، بیماری و ...
۱۰۵.....	ظلم و ناامنی
۱۰۶.....	تفاوت ها و محرومیت ها

شکست‌های زندگی ۱۰۸

گفتار هفتم: انواع امتحان‌ها/۱۱۱

- امتحان‌های ابتدایی (در قلمرو تکالیف عقلی) ۱۱۴
- امتحان‌های دوره متوسطه (تکالیف فردی در قلمرو ایمان) ۱۱۵
- امتحان‌های پایانی (تکالیف اجتماعی در قلمرو ایمان) ۱۱۶

گفتار هشتم: نمونه‌هایی از امتحان‌های پایانی/۱۱۹

- امتحان محمدی (امتحان قوم برگزیده با آخرین پیامبر) ۱۲۰
- امتحان علوی (امتحان مسلمانان پس از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله) ۱۲۱
- امتحان حسینی (امتحان مسلمانان پس از قیام سیدالشهداء علیه السلام) ۱۲۲
- امتحان مهدوی (امتحان آمادگی برای حکومت جهانی موعود) ۱۲۳
- غبارآلودگی فضای فتنه ۱۲۵
- گسترش لهو و لعب ۱۲۷
- فزونی زمینه‌های ناامیدی و تزلزل ۱۲۹

گفتار نهم: انواع پاسخ‌ها/۱۳۵

- پاسخ نادرست: بی‌تابی، ناامیدی، سلب مسئولیت از خود ۱۳۵
- پاسخ خوب: صبر ۱۳۷
- پاسخ عالی: رضایت، شکر و انجام وظیفه ۱۳۸
- نتیجه‌پایانی ۱۴۱
- کتابنامه ۱۴۵

پیشگفتار

در دوران کنونی، با پیچیده‌تر شدن شرایط زندگی بشر، مشکلات و سختی‌های بی‌شماری زندگی ما را گرفتار و چالش کرده است. برخی در این مشکلات که گویا هر روز دشوارتر می‌شود، مأیوس و سرخورده می‌شوند و برخی دیگر با نگاهی متفاوت امیدوارتر به راه خود ادامه می‌دهند و سختی کشیدن را مسیر اهداف مقدسشان را همچون پشت سر گذاشتن امتحان‌های دوران مدرسه، مقدمه رفتن به کلاس بالاتر می‌بینند.

مرکز پژوهشی مهدیه امام هادی علیه السلام در راستای پاسخ‌گویی به بخشی از نیازهای جامعه، تلاش کرده است برای مخاطب آشنا با معارف و ادبیات دینی و به‌ویژه مبلغان دینی، به معرفی بخشی از آموزه‌های راهبردی اسلام در این موضوع بپردازد. این نوشتار مختصر، با نگاهی علمی، به آیات و روایاتی می‌پردازد که درباره سختی‌های زندگی انسان - به‌ویژه در آخرالزمان - نازل و صادر شده است. این آموزه‌ها، فرایند پدید آمدن مشکلات و اهداف آن‌ها را تحلیل، و جهت‌گیری درست در مواجهه با سختی‌های مختلف زندگی را پیشنهاد می‌کند. بازخوانی آموزه‌های

این متون مقدس و به کارگیری آن‌ها می‌تواند پاسخی اثربخش به مشکلات یادشده باشد.

سرچشمه‌های رحمانی و حکیمانه سختی‌ها و امتحان‌ها، نقش انتخاب‌ها در امتحان‌ها، فرایند رشد در بستر امتحان‌ها، موضوعات امتحان‌های الهی، نمونه‌هایی از امتحان‌های سرنوشت‌ساز اجتماعی و انواع پاسخ‌های مردم در برابر آن‌ها، از مهم‌ترین مباحث این کتاب است.

از دوستان فاضل و گرامی حجج اسلام، علی اصغر نعیمی، رضا پوراسمعیل و سید علی آیت که در ارزیابی این نوشتار سهیم بودند، بسیار سپاسگزاریم. از مسئولان محترم نشر جمکران نیز که زمینه چاپ مناسب این اثر را فراهم کردند، صمیمانه تشکر می‌کنیم.

مرکز پژوهشی مهدیه امام هادی علیه السلام

www.ketab.ir

مقدمه

تحلیل سختی‌های زندگی، همواره یکی از چالش‌های فکری زندگی بشر بوده است. در نگاهی ساده، محدودیت‌های جهان ماده و خطاهای انسان در ارتباط با خودش، دیگران و طبیعت، زمینه‌ساز سختی‌ها و ابتلاهاست. صرف نظر از عوامل ایجادکننده این سختی‌ها، این واقعیت انکارناپذیر است که زندگی انسان‌ها همواره گرفتار سختی‌های فردی یا اجتماعی بوده است.

انسان‌ها شیوه‌های مختلفی در مواجهه با این سختی‌ها برگزیده‌اند. برخی با پرهیز از سختی‌ها، توصیه کرده‌اند که «فقط به دنبال لذت‌های خود باش». اینان حتی معیار ارزش‌های اخلاقی را لذت‌طلبی و لذت‌گرایی دانسته‌اند.^۱ اکثر مردم دنیا، حتی اگر این حرف را بر زبان جاری نکنند، در عمل با آنان موافق‌اند؛ زیرا از سختی کشیدن بیزارند و تلاش می‌کنند با بهره‌گیری حداکثری از لذات دنیوی با سختی‌ها مواجه نشوند. برخی در مقابل به شکلی دیگر، از سختی‌های زندگی فرار می‌کنند. آنان معتقدند سختی و رنج، از دنیا و امور دنیوی جداشدنی نیست؛ بنابراین، برنامه

۱. ر.ک: مصباح یزدی، نقد و بررسی مکاتب اخلاق، بخش دوم، فصل اول: لذت‌گرایی، ص ۱۰۷.

زندگی خود را عزلت‌گزینی و دوری از لذت‌های دنیوی قرار داده‌اند تا کمتر با دنیا سروکار داشته باشند و سختی‌های دنیا را کمتر احساس کنند. آنان برای رسیدن به آرامش کامل، ریاضت‌های سختی را تحمل می‌کنند تا دل‌بستگی‌هایشان به دنیا بریده شود و روزی فرارسد که هیچ وابستگی به دنیا نداشته باشند و کاملاً از سختی‌ها رها شوند. آیین بودا و برخی شاخه‌های آیین هندو این گونه‌اند. در آیین بودا و آیین جین، دنیا و تعلقات آن مایه عذاب معرفی شده، به همین دلیل ریاضت کشیدن برای رهایی از این سختی‌ها فضیلت به شمار می‌آید. نجات در این آیین‌ها با خلاص شدن از همه تعلقات دنیوی حاصل می‌شود. از این رو، راهبان بودایی از ازدواج، زندگی اجتماعی و حتی کسب‌وکار دوری می‌کنند و با گدایی و حداقل بهره‌مندی از دنیا زندگی می‌کنند.

دوران کنونی که در آن زیست می‌کنیم، بیش از هر زمانی انسان‌ها را با حوادث تلخ و سختی‌های خود عاقل‌گیر می‌کند. نتیجه تفسیرهای این جهانی از این حوادث و سختی‌ها، ناامیدی و تلاش‌های کم‌تأثیر و ناموفق برای کاستن این سختی‌هاست. آمارهای افسردگی و بزهکاری‌های مرتبط با حوادث انسان‌رشد و حشتناکی داشته و بیماران روانی را جزء چند بیماری اول مردم جهان قرار داده است.^۱

در مقابل همه این دیدگاه‌ها، در نگاه آسمانی اسلام عزیز، سختی‌ها، تقدیر و سنتی الهی است که زمینه رشد افراد و جوامع انسانی را فراهم می‌کند. رفتار درست در مواجهه با این سختی‌ها، همانند قبولی در امتحانی دشوار است که جایگاه و رتبه انسان را بالاتر می‌برد.

۱. به آمارهای سازمان‌های بین‌المللی، در موضوعات افسردگی، مشکلات روحی، خودکشی، اعتیاد به مواد مخدر و روان‌گردان‌ها و... مراجعه کنید. برای نمونه رک: رحمانی و دیگران، «بررسی بار اختلالات افسردگی در جهان از سال ۱۹۹۰-۲۰۱۶؛ یک مطالعه طولی»، یازدهمین همایش دانشجویی تازه‌های علوم بهداشتی کشور، تهران، ۸۰۱۸۳۱/ doc/civilica.com. <https://civilica.com/doc/801831>

ممکن است گفته شود عوامل پدیدآورنده سختی‌ها، مختلف است. در برخی موارد، خطاهای خود فرد علت پدید آمدن سختی‌هایی در زندگی می‌شود که از این نظر، مسئولیت آن برعهده خود اوست؛ مانند خسارت‌های جانی و مالی ناشی از رعایت نکردن قوانین راهنمایی و رانندگی یا مشکلات ناشی از اعتیاد و... البته در پیدایش بخشی از این سختی‌ها، خود فرد دخالتی ندارد؛ مانند معلولیت‌های مادرزاد یا شرایط اقتصادی کشور، و خانواده‌ای که در آن زیست می‌کند. گاهی نیز سختی‌ها ناشی از تلاش‌های سازنده‌ای است که انسان برای رسیدن به کمالات بالاتر به جان می‌خرد؛ مانند تلاش برای رسیدن به موفقیت‌های بیشتر علمی، کسب روزی حلال، عبادت خداوند و... همه این نکات درست است، اما به هر حال باید پرسید: چرا خداوند جهان را این چنین همراه با سختی‌های مختلف آفریده است و حکمت این همه سختی‌ها، صرف نظر از عوامل مختلفشان چیست؟ بحث ما درست درباره همین مطلب است. بنابراین، همه این گونه سختی‌ها را شامل می‌شود و حکمت آن‌ها را از این نظر که منسوب به منتهای الهی است، جست‌وجو می‌کند. به این آیه کریمه توجه فرمایید:

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحْسُبُوهُمْ يُادِنِهِ حَتَّى إِذَا فَسِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ؛ خداوند وعده خود را به شما (درباره پیروزی بر دشمن در اُحُد) تحقق بخشید؛ در آن هنگام (که در آغاز جنگ) دشمنان را به فرمان او به قتل می‌رساندید. (این پیروزی ادامه داشت) تا اینکه سست شدید و (بر سر‌ها کردن سنگرها) در کار خود به نزاع پرداختید، و بعد از آنکه آنچه را دوست می‌داشتید (از غلبه بر دشمن) به شما نشان داد، نافرمانی کردید.

بعضی از شما، خواهان دنیا بودند و بعضی خواهان آخرت. سپس خداوند شما را از آنان منصرف ساخت (و پیروزی شما به شکست انجامید)، تا شما را آزمایش کند. و او شما را بخشید، و خداوند به مؤمنان، فضل و بخشش دارد.

در این آیه کریمه، از شکست مسلمانان در جنگ اُحُد پس از پیروزی اولیه آنان خبر داده شده، سپس بیان شده که علت این شکست و سستی و اختلافات، دنیاطلبی بوده است؛ اما عجیب آن است که در ادامه آمده است که خداوند غلبه شما را بر آنان گرفت (و پیروزی شما به شکست انجامید) تا شما را گرفتار ابتلا کند. این تعبیر نشان می‌دهد که در سطحی بالاتر، باید سلسله دیگری از علت‌ها را جست‌وجو و بررسی کرد که «سنت‌های الهی» نامیده می‌شود. سنت‌ها، قوانین حکیمانه و بالادستی هستند که بر اسباب و قوانین عادی حاکم‌اند. خداوند از طریق همان اسباب عادی و زمینه تحقق قوانین کلان‌تر یا همان سنت‌های خود، مثل امتحان، هدایت و کمالات، پاداش و مجازات، تقابل حق و باطل و... را فراهم می‌کند تا انسان‌ها در مسیر همان زندگی عادی از طریق انتخاب‌های خود به اهداف آفرینش خویش برسند. بنابراین، نباید به پنهان تدبیر خداوند و پیام‌های متعددی را که هر روز از طریق حوادث مختلف زندگی به ما می‌رسد، نادیده و ناشنیده بگیریم.

البته خداوند مهربان و حکیم می‌توانست در دنیا سختی و رنجی قرار ندهد و مثلاً همه این سختی‌ها را مجازات خطاکاران در قیامت در نظر بگیرد، اما نه تنها چنین نکرده، بلکه گرفتاری مؤمنان را، گاه بیش از کافران قرار داده است.^۱ برخی

۱. ثقة‌الاسلام کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۲۵۲: «عن أبي عبد الله عليه السلام: سُمِلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ أَشَدِّ النَّاسِ بَلَاءً فِي الدُّنْيَا فَقَالَ النَّبِيُّونَ ثُمَّ الْأُمَمُ فَلِلْأُمَّةِ وَ يُبْتَلَى الْمُؤْمِنُ بَعْدَ عَلَى قَدَرِ إِيْمَانِهِ وَ حُسْنِ أَعْمَالِهِ فَمَنْ صَحَّ إِيْمَانُهُ وَ حُسْنُ عَمَلُهُ أَشَدَّ بَلَاءُ وَ مَنْ سَخَفَ إِيْمَانُهُ وَ ضَعَفَ عَمَلُهُ قَلَّ بَلَاءُهُ».

بدون توجه به چرایی این سختی‌ها، تلاش می‌کنند مسیر همواری پیدا کنند که کمتر گرفتار شوند، برخی وجود سختی‌ها را چالشی برای ایمان و باورهای دینی خود می‌دانند و برخی در پرتو روشنگری‌های قرآن و اهل بیت (علیهم‌السلام) به پاسخ متفاوتی رسیده‌اند و ضمن شناخت حکمت این سختی‌ها، تعامل و برخورد خود را با آن‌ها در راستای سعادت خود جهت داده‌اند.

توجه به درس‌های راهبردی ابتلاها و امتحان‌های زندگی که روزه‌به‌روز پیچیده‌تر و سخت‌تر می‌شود، ایمان و امید را در ما حفظ می‌کند و با دیدن اهداف فراتر از ظاهر، خستگی‌هایمان را می‌کاهد یا به نشاط مبدل می‌سازد. اشاره به روایتی از امام صادق (علیه‌السلام) بهتر می‌تواند اهمیت شناخت فلسفه و اهداف ابتلاهای الهی را نشان دهد. مطابق این روایت، حضرت نوح (علیه‌السلام) از پروردگار خود درخواست کرد که بر قومش عذاب فرود آورد، خداوند به او وحی فرمود دانه خرمایی را در زمین بکار و چون آن دانه رشد کرد و بارور شد، آنگاه قوم او را هلاک می‌کند و برایشان عذاب فرومی‌فرستد. پس آن دانه را کاشت و آن دانه را از آن ماجرا آگاه کرد. هنگامی که آن دانه، درخت شد، رشد کرد و میوه داد، یاران او گفتند: ای پیامبر خدا، اینک وعده‌ای را که به ما داده بودی، وفا کن.

نوح پروردگار خویش را خواند و انجام وعده را درخواست کرد. خداوند به او وحی کرد برای بار دوم عمل کاشتن را تکرار کند تا هنگامی که آن نخل رسید و میوه داد، آن وقت بر دشمنانشان عذاب نازل می‌کند. پس نوح یاران خود را از آن قضیه آگاه کرد. آنان سه دسته شدند: دسته‌ای از دین برگشتند، دسته‌ای دیگر نفاق ورزیدند و دسته‌ای با نوح پابرجا ماندند. نوح آن دستور را اجرا کرد، تا آن‌گاه که آن نخل رسید و میوه داد و نوح، خود از آن میوه خورد و به یاران خویش نیز خوراند. آنان گفتند: ای پیامبر خدا، به آن وعده که به ما داده بودی، وفا کن.

پس نوح پروردگار خود را خواند. خداوند به او وحی فرمود که دانه‌ای را برای بار سوم

بکارد، تا هنگامی که آن درخت رسید و بارور شد، قوم سرکش او را هلاک می‌کند. نوح آن را به یاران خود خبر داد. پس آن دو دسته که مانده بودند، خود سه دسته شدند: یک دسته از دین برگشتند، گروهی منافق شدند و یک دسته با نوح پابرجا باقی ماندند. این رخداد تا ده بار تکرار شد و هر بار گروهی ریزش کردند، گروهی گرفتار نفاق شدند و گروهی بر ایمان خود ثابت قدم ماندند. چون بار دهم شد، عده‌ای از یاران خاص و باایمان نوح نزد او آمدند و گفتند: ای پیامبر خدا، آنچه به ما وعده دادی، چه انجام دهی و چه انجام ندهی، تو راست‌گو و پیامبر و فرستاده خدا هستی و ما درباره تو شک نمی‌داریم؛ هرچند با ما چنان رفتار کنی.^۱

امام صادق علیه السلام خبر دادند که وقتی به این مقام و باور رسیدند، خداوند دعای نوح را مستجاب کرد و دشمنانشان هلاک شدند، و آنان که صاف و پاک شده بودند و تیرگی‌های کفر و نفاق از آن‌ها جدا شده بود، نجات یافتند.^۲

در پس امتحان می‌مدور و اجتماعی روزگار ما، حکمت‌های این‌گونه نهفته است که آگاهی از آن‌ها تأثیر زیادی بر نوع مواجهه ما دارد. در این نوشتار مختصر، پس از بیان سرچشمه‌های الهی سختی‌های زندگی انسان، از سختی‌های هدف‌دار الهی، به «ابتلائات» تعبیر شده است. ابتلا در موجودات مختار مثل انسان، با صورت امتحان ظهور می‌یابد تا قوت‌ها و ضعف‌ها را مشخص کند. با انتخاب‌های درست، انسان‌ها در بستر امتحان‌ها به رشد می‌رسند. ویژگی‌های امتحان، موضوعات امتحانی، اقسام امتحان و فرایند رشد از طریق امتحان، مباحثی است که در این نوشتار بدان توجه شده است. در مباحث پایانی بر این نکته تأکید گردیده

۱. توجه داریم که خداوند متعال مشخص نکرده بود که وعده الهی پس از رشد و میوه دادن کدام دانه محقق می‌شود و این، تنها گمان نوح و یارانش بود که هر دفعه می‌پنداشتند این بار مقصود است.

۲. نعمانی، الغیة، ص ۲۸۶.

که امتحان‌ها، در نقاط عطف زندگی انسان دشوار می‌شود که از آن‌ها به «فتنه‌ها» یاد خواهد شد. بیان نمونه‌هایی از امتحان‌های مهم به‌ویژه در آخرالزمان و شکل‌های متفاوت مواجهه مردم با این امتحان‌ها، کامل‌کننده مجموعه مطالب این کتاب است.

در گردآوری و تحلیل مباحث با روش توصیفی-تحلیلی به بررسی متون آسمانی قرآن و روایات معتبر اهل بیت علیهم‌السلام پرداخته‌ایم و نیز از دقت‌ها و تحلیل‌های علمای بزرگی مانند علامه طباطبائی بهره برده‌ایم. مخاطب این نوشتار، فرهیختگان جامعه اسلامی، به‌ویژه طلاب و مبلغان علوم دینی هستند که البته تلاش شده در حد توان با ادبیاتی نگارش شود که برای اقشار مختلف، از جمله جوانان و دانشجویان نیز قابل استفاده باشد.

باید توجه داشت که این مباحث، خواسته یا ناخواسته توجیهی برای ضعف‌ها و کوتاهی‌های ما در عرصه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی و... نیست. بحث ابتلاها و امتحان‌ها صرف‌نظر از شرایط و عملکردهای ما، امری راهبردی و اساسی برای تمام ادوار تاریخ است. البته مصادیق امتحان‌ها -چنان که خواهد آمد- بسیار گسترده است و از ابتلاها و امتحان‌های فردی گرفته تا امتحان‌های اجتماعی، و از مسائل اعتقادی گرفته تا سیاسی، همه را شامل می‌شود. مطابق روایات هرچه به پایان تاریخ نزدیک‌تر می‌شویم، بر دشواری این امتحان‌ها افزوده می‌شود؛ بنابراین، بیش از گذشته به شناخت دقیق فلسفه امتحان‌ها و راه‌های موفقیت در آن‌ها نیازمندیم.

سید علی هاشمی عادل
مهدی سلطان آبادی